

Inhoudsopgave

1	Werken met drama	13
1.1	Mogelijkheden	13
1.2	Vragen	16
1.3	Functies van drama	18
1.4	Definitie van drama	19

Deel I Verbeelding 23

2	Verbeelden	25
2.1	Het gebruik van verbeelding	25
2.2	Innerlijke beelden	26
2.3	Beeldenstroom	30
2.4	Verbeelden	31
2.5	Het verbeeldingsproces	34
2.6	Verbeelding en creativiteit	36
2.7	Verbeelding stimuleren	38
2.8	Verbeeldingsoefeningen	41
2.9	Werken met verbeelding	46
3	Verbeelding uitdrukken	49
3.1	Je binnenste uiten	49
3.2	Wisselwerking tussen verbeelding en dramatische actie	50
3.3	Wisselwerking tussen spelerspartners	52
3.4	De rol van het publiek	54
3.5	Voorwaarden voor dramatisch spel	56
3.6	Spelinhoud	57
3.7	Spel en werkelijkheid	60

Deel II Expressie 65

4	Vertellen	67
4.1	Verhalen losmaken	67
4.2	De functie van verhalen	70
4.3	Verhalen inbrengen	72

- 4.4 Vertelrondes 75
- 4.5 Samen verhalen maken 76
- 4.6 Verteltechniek 80

- 5 Schrijven 87**
- 5.1 Creatief schrijven 87
- 5.2 Creatief schrijven binnen de dagelijkse leefsituatie 89
- 5.3 Beeldend schrijven als activiteit aanbieden 92
- 5.4 Het werkproces bij beeldend schrijven 97
- 5.5 Verhaalvormen 99
- 5.6 Dichtvormen 103

- 6 Bewegen 107**
- 6.1 Non-verbale communicatie 107
- 6.2 Lichaamstaal binnen de dagelijkse leefsituatie 109
- 6.3 Beweging als expressievorm 111
- 6.4 Bewegingsexpressie als activiteit aanbieden 113
- 6.5 Bewegingsactiviteiten 118
- 6.6 Uitbeelden 123
- 6.7 Pantomime 128

- 7 Spelen 133**
- 7.1 Het spel en de knikkers 134
- 7.2 Doen alsof in de dagelijkse leefsituatie 135
- 7.3 Verbeeldend spel 137
- 7.4 De inhoud van het spel 140
- 7.5 De spelinhoud ontwikkelen 148
- 7.6 Spelafspraken 152
- 7.7 Het verloop van een dramatisch-spelactiviteit 154
- 7.8 Dramatisch spel voorbereiden 155
- 7.9 Dramatisch spel uitvoeren: spelvaardigheden 160
- 7.10 Dramatisch spel nabespreken 162

- Deel III Vormen 165**

- 8 Dramatische vormgeving 167**
- 8.1 Keuzes maken 167
- 8.2 Stap 1 – Van idee tot verhaal 169
- 8.3 Dramatisch conflict 171

8.4	Verhaalstructuur	174
8.5	Spanning oproepen	178
8.6	Stap 2 – Van verhaal tot spel: roltransformatie	181
8.7	Stap 3 – Van spel tot presentatie	185
8.8	Stap 4 – Van presentatie tot voorstelling	189
9	Dramatische werkvormen	191
9.1	Spelvormen en oefeningen	191
9.2	De onderdelen van een dramatische werkvorm	193
9.3	Verbeeldingsinhoud en expressievorm	195
9.4	Indeling van dramawerkvormen en oefeningen	196
9.5	Presentatievormen	202
Deel IV	Methodiek	213
10	Drama-activiteiten ontwerpen	215
10.1	Drama-activiteiten opzetten	215
10.2	Doelgroepanalyse	217
10.3	Agogische doelstellingen	221
10.4	Werkdoelen	224
10.5	Werkvormen aanpassen	227
10.6	Werkvormen combineren	234
10.7	Niet-dramatische werkvormen	237
10.8	Evalueren	238
10.9	Noteren	242
11	Drama-activiteiten begeleiden	247
11.1	Communicatie	247
11.2	Begeleidingsstijl	251
11.3	Verantwoord begeleiden	254
11.4	Specifieke vaardigheden	264
11.5	Innerlijke houding	275
12	Drama met doelgroepen	277
12.1	Peuters	277
12.2	Kleuters	279
12.3	Kinderen	280
12.4	Jongeren	282
12.5	Ouderen	284

12.6 Verstandelijk gehandicapten 287

12.7 Lichamelijk gehandicapten 290

12.8 Multiculturele groepen 290

Studievragen 293

Websites 299

Over de auteur 301

Werken met drama binnen agogische beroepen vindt plaats onder de meest uiteenlopende omstandigheden: er is sprake van een diversiteit aan doelgroepen, hierop toegespitste werkvormen en vooral: benaderingen.

Gelukkig kent het werken met drama ook een aantal overeenkomsten; er zijn kernvragen waarop elke dramabegeleider het voor zijn beroepspraktijk geschikte antwoord probeert te vinden, en er zijn oplossingen die in de praktijk het beste blijken te werken.

Je kunt als beginnend dramabegeleider dus gebruikmaken van kennis die al doende is ontwikkeld en van relevante dramatheorie. Hoewel je de kar zelf moet trekken, hoef je niet opnieuw het wiel uit te vinden.

Dit inleidende hoofdstuk schetst de functies die drama kan vervullen binnen het agogisch werkveld, het geeft een definitie van drama en geeft informatie over de opzet van dit boek.

Hopelijk biedt dit een startschot of ruggensteun voor het werken met drama in de praktijk.

1.1 Mogelijkheden

Jantien vertelt onder de koffie het waargebeurde verhaal van 'De achtervolging van een wasgoeddief aan de aanwezigen in het tehuis voor moeilijk opvoedbare jongeren. Haar verhaal maakt andere verhalen los en lokt de opmerking uit dat vrouwen méér kunnen dan gillend wegrennen voor muizen.

Simone maakt met de bewoners van een crisisopvanghuis een poppenspel: 'Aadje ontdekt een nieuwe wereld'. 'Leuk voor de kinderen' is het alibi waaronder alle leeftijdsgroepen samen bouwen, spelen en commentaar leveren.

Ruud verzorgt wekelijks in een verzorgingshuis de activiteit 'Schrijven en spelen'. De grijzende dames en enkele heren spelen hun zelfgeschreven teksten en Ruud zorgt voor het inlijsten en ophangen van hun dichtwerkjes. 'Worden we toch nog kunstenaars.'

Op het medisch kleuterdagverblijf weet Anneke met een meespeelverhaal een halfuur lang de aandacht van haar groep kinderen vast te houden. Voor de kinderen is dit een rustmoment met volop mogelijkheden om op hun eigen wijze betrokken te zijn. Voor Anneke betekent het hard werken en haar eigen schroom overwinnen om expressief te vertellen. Volgende week neemt ze haar gitaar mee voor een muziekverhaal.

Sanne neemt, als haar verzorgende taken zijn uitgevoerd, tijd om de bewoners van de psychogeriatrische afdeling waar ze werkt voor te lezen uit streekverhalen. Ze lokt de luisteraars uit vóór te doen hoe ze vroeger zelf boter maakten of de was uitwringen. In een groepje of individueel stimuleert ze de bewoners om herinneringen uit te drukken.

Dit zijn verhalen van werkers in de hulpverlening die activiteiten uitvoeren waarbij één of meer kenmerken van drama een rol spelen, verhalen die na afloop vragen oproepen in de trant van: 'Wat kan ik nou, met mijn doelgroep, binnen mijn werksituatie, doen met drama?'

Dit is een vraag waarin alle factoren met betrekking tot het werken met drama in één adem worden genoemd, te weten:

- Ik je mogelijkheden als dramabegeleider
- Doelgroep de mogelijkheden voor wat betreft vermogens en interesse voor drama van de mensen met wie je werkt
- Werksituatie de mogelijkheden binnen je taakomschrijving voor het werken met drama
- Drama de functie die drama zou kunnen vervullen binnen de instelling

Doelgroep en werksituatie

Het antwoord op de vraag naar mogelijkheden voor het werken met drama in de praktijk loopt, al naargelang doelgroep en taken binnen de instelling, uiteen van veel tot erg weinig.

Het maakt natuurlijk nogal wat uit of je werkt met ongemotiveerde jongeren, psychiatrische patiënten, zwaar lichamelijk en verstandelijk gehandicapten dan wel fantasierijke kinderen of verstandelijk gehandicapten die overal voor in zijn.

Ook is van belang of binnen jouw functie het accent ligt op verzorgende aspecten, op controle en bewaking, op arbeidsmatige activiteiten dan wel op (re)creatieve activiteiten. En of de instellingsfilosofie bewoners wil stimuleren activiteiten te zoeken buitenshuis of dat het werkplan drama een plaats geeft als agogisch middel. Of het behandelingsplan zich richt op het leren structureren van het eigen leven of dat het ontwikkelen van de fantasie onderdeel is van het leerplan. Daarnaast zijn de omvang van budget, in te ruimen tijd, geschikt tijdstip en bruikbare activiteitenruimte mede bepalend voor de mogelijkheid om te werken met drama.

Begeleider

Of je in staat bent de boel op te starten en draaiende te houden zonder dat de mensen wegblijven, hangt voor een groot deel af van je communicatieve vaardigheden als begeleider, en van de liefde waarmee je de drama-activiteiten aan de man of vrouw brengt. Zoals een activiteitenbegeleider eens met enige verbazing opmerkte: 'Ik weet niet wat het is, maar bij mij komen ze wel en bij mijn collega blijven ze weg. Dan zijn ze plotseling massaal ziek.' Dramabegeleiding doet veel sterker een beroep op methodische en agogische beroepsvaardigheden dan op je individuele mogelijkheden als speler. Je moet de uitwerking van het middel drama op een doelgroep kunnen inschatten en vervolgens adequaat bijsturen. Natuurlijk moet je hiervoor het middel drama voldoende hebben leren kennen, door kennis en eigen ervaring te koppelen. Maar je hoeft geen acteertalent te bezitten om verantwoord met het middel te kunnen werken. Met enthousiasme, kennis, inzicht en beroepsvaardigheid kom je een heel eind.

Drama

'Wat kan ik nou met mijn doelgroep met drama?'

Binnen de beperkingen en mogelijkheden van doelgroep en taakomschrijving is het de agogisch werker zélf die het antwoord op deze vraag zal moeten

geven. Niet om de bal terug te spelen maar omdat hij het is die de aftrap zal moeten geven en het doel bepaalt van het spel.

Werken met drama probeert je hierbij van dienst te zijn door je, wellicht onvermoede, mogelijkheden te wijzen en een methodiek te geven om met drama aan de slag te gaan.

Dit boek geeft geen aanwijzingen voor specifieke doelgroepen. Het is wellicht frustrerend, maar het boek voor jouw bewonersgroep binnen de specifieke instelling waar je nu werkt, zul je zelf moeten schrijven. Er bestaan geen pas-klare handleidingen.

Gelukkig hoef je niet alles met vallen en opstaan te leren. Er zijn vele pioniers bezig geweest het terrein te verkennen en er is aardig wat dramatheorie ontwikkeld waar je je voordeel mee kunt doen.

1.2 Vragen

Simone, Sanne, Ruud, Jantien en al die ongenoemde anderen komen in hun werksituatie min of meer dezelfde vragen tegen. Vragen van algemene aard over het opzetten en uitvoeren van activiteiten waarvoor de antwoorden te vinden zijn in de diverse vakgebieden. Werken met drama heeft nu eenmaal talloze raakvlakken met werken in de beroepspraktijk in het algemeen.

Maar er zijn ook vragen die specifiek zijn voor het vak dramatische vorming: dramavragen, en dan met name toegespitst op de dagelijkse praktijk van activiteitenbegeleiders, sociaalpedagogisch werkers en sociaalcultureel werkers. Een greep uit de praktijk:

Wat kan drama betekenen voor mijn doelgroep?

Wat gebeurt er nou eigenlijk als mensen gaan spelen?

Wat is het verschil tussen drama, toneel en kinderspel?

Hoe krijg ik de bewoners gemotiveerd voor drama? Waar kan ik het beste mee beginnen?

Erik overheerst met zijn spel altijd de anderen, wat kan ik doen?

Hoe kom ik verder dan steeds weer 'Beroepen uitbeelden' en 'Hints'?

Welke warming-up sluit aan bij dit spel?

Achter deze veelheid van vragen is een drietal kernvragen te herkennen:

- 1 Welke functies kan drama vervullen binnen het agogisch werkveld?
- 2 Wat is drama?
- 3 Hoe kun je werken met drama?

Met als einddoel de situatie waarin je als begeleider met drama werkt, neemt *Werken met drama* je mee door dramaland in vier etappes:

1 *Verbeelding*

Het eerste deel van dit boek gaat in op het proces van verbeelden en het uitdrukken ervan in dramatische actie. Aan de hand van theorie en oefeningen kun je kenmerken van je eigen verbeeldingsproces ontdekken en de wisselwerking met dramatische actie. Wat is stimulerend voor jouw verbeelding en spel? Welke communicatie vindt plaats op het speelveld? Tevens wordt ingegaan op het werken met verbeeldingsoefeningen in de praktijk.

2 *Expressie*

In dit deel van het boek wordt ingegaan op kenmerken en werkwijzen met betrekking tot de uitdrukkingsvormen van drama: taal, beweging en spel. Het geeft mogelijkheden voor het bezig zijn met vertellen, schrijven, bewegen en spelen in de praktijk. Welke expressievormen zijn bij uitstek geschikt voor jouw doelgroep? Welke dramaonderdelen spreken jou het meeste aan?

Door je eigen vertrekpunt te formuleren kun je zicht krijgen op wat je 'leuk' en 'vervelend' vindt aan dramatische vorming, en vooral: waar dat mogelijk mee te maken heeft. Van hieruit kun je gericht aan de slag met de ontwikkeling van jezelf als dramabegeleider.

3 *Vormen*

Deel III geeft een stapsgewijze beschrijving van het vormgeven van een dramapresentatie van idee tot voorstelling. Op die manier krijg je een kijkje achter de schermen van het toneel; handige bagage voor wie presentaties wil gaan maken met zijn doelgroep.

Dit wordt gevolgd door een indeling en een overzicht van de diverse dramawerkvormen die je kunt toepassen, alsmede suggesties om drama te combineren met andere activiteiten, om de verschillende bomen in het dramabos te kunnen onderscheiden en te weten wat er op de dramamarkt te koop is.

4 *Methodiek*

Ten slotte wordt in deel IV nog nadrukkelijker de begeleidersbril opgezet in de vorm van uitgangspunten voor het verantwoord opzetten van een drama-activiteit. Daarnaast geven we adviezen over de begeleiding. Je moet weten wat je doet, voor wie en waarom, en vooral: hoe je deze activiteit op verantwoorde wijze begeleidt.

1.3 Functies van drama

De bijdrage van drama-activiteiten binnen de hulpverlening en het (speciaal) onderwijs richt zich voornamelijk op onderstaande functies:

– Een sociale functie

Drama-activiteiten voor het plezier en de sociale contacten. Spelen om zinvol met elkaar bezig te zijn.

– Een creatieve functie

Drama als middel tot het uitdrukken van een persoonlijke inhoud met de nadruk op het leren vormgeven van eigen ideeën. Spelen om je creativiteit te ontwikkelen.

– Een trainingsfunctie

Drama als middel tot het voorbereiden op een nieuwe situatie, of anders te reageren binnen een bestaande situatie. Vanwege de voorgeschreven spelinhoud en de omschrijving van een na te streven handelingsniveau na afloop spreekt men van 'training'. Zelfstandigheidstrainingen, sociale vaardigheidstrainingen en sollicitatietrainingen zijn voorbeelden van trainingen waarbinnen drama deze functie vervult. Spelen om te oefenen.

In het project 'Maak theater van je werk' leren mensen met een verstandelijke beperking door theateroefeningen om te gaan met de wisselende omstandigheden op hun leer-werkplek. Door in een veilige omgeving te oefenen, krijgen de deelnemers meer zelfvertrouwen bij het oplossen van problemen die zich tijdens hun werk kunnen voordoen.

– Een educatieve functie

Drama als middel om iets te leren over een aspect van de werkelijkheid, zowel om bestaande begrippen aan te leren als om spelenderwijs maatschappelijke verbanden en het verloop van conflictsituaties in te leren zien. Spelen om iets te kunnen begrijpen.

'Wat doe jij?' is inspringtheater voor het middelbaar onderwijs dat in de klas wordt opgevoerd. De leerlingen kunnen een rol overnemen en zo de gebeurtenissen in het spel veranderen. Het publiek wordt daartoe uitgenodigd door de 'Joker'. De Joker

vraagt aan het publiek: 'Wat doe jij?' of 'Hoe zou jij reageren als zoiets gebeurt?'

- Een persoonsvormende functie

Drama als middel tot het uitdrukken van voor de persoon belangrijke inhouden, met de nadruk op de ontwikkeling van persoonskenmerken en de betekenis die het spel heeft voor de persoon. Spelen om jezelf te ontplooien.

- Een therapeutische functie

Drama als middel om stoornissen in de ontwikkeling van een bewoner te verminderen; de dramatherapie. Een vakgebied waarop hulpverleners zich zonder specifieke scholing niet moeten begeven.

Het zal duidelijk zijn dat deze functies niet precies van elkaar te scheiden zijn. Als Jantje zich meer durft te uiten, hierdoor zijn ideeën duidelijker uitdrukt en met meer plezier deelneemt aan het groepsproces kun je spreken van persoonlijke, creatieve én sociale ontwikkelingen.

Toch is het belangrijk als begeleider te weten op welk vlak je doelstellingen van een activiteit liggen, welke functie je de activiteit wilt geven voor de bewoners. Het stuurt je handelen en geeft houvast als je je bezigheden wilt evalueren.

1.4 Definitie van drama

'Wat een drama gaat dat worden, zeg.' In deze, veelgehoorde eerste opmerking over het vak drama verwijst 'drama' naar een heftig emotionele situatie: een ramp, liefdesdrama of heldendrama.

De oorsprong van het woord drama gaat terug op het Griekse woord voor 'handelen'. Hiermee heeft drama meer van doen dan de bovengenoemde populaire betekenis aangeeft, want hoewel de emoties in het spel hoog kunnen oplopen, gaat het in wezen om de speler die zich uitdrukt in acties, handelingen die als doel hebben de inhoud van het spel te communiceren. Dramatische acties verwijzen naar een situatie die buiten de hier-en-nu-situatie van het spel zijn gelegen.

Doen alsof je ergens anders bent.

Doen alsof je iemand anders bent.

Doen alsof je staat te liften langs de weg.

Doen alsof je verdwaald bent in een donker bos.

*Doen alsof je Roodkapje bent en de ander de boze wolf.
Doen alsof ...*

Doen alsof

Je zou kunnen zeggen: 'Drama is doen alsof'.

Uitgaande van deze eerste omschrijving kom je op het spoor van twee kenmerken van drama:

- 1 *Drama is doen.* Je drukt jezelf uit door middel van acties. Dit kunnen verbale acties zijn maar ook non-verbale, in taal, beweging en/of spel. Je kunt een verhaal vertellen, een dier uitbeelden of een typetje spelen.
- 2 *Drama is 'alsof'.* Dramatische acties hebben betrekking op de werkelijkheid van het spel. Een werkelijkheid waarvan je weet dat zij op dit moment niet bestaat, maar die toch als heel echt kan worden ervaren. Zonder op de filosofische vraag 'Wat is werkelijkheid?' in te gaan, ontkom je in het geval van drama-definiëren niet aan de verwijzing naar een verzonnen werkelijkheid: de inhoud van het spel zoals die wordt gesuggereerd door acties.

Door te grommen en op handen en voeten te sluipen wekt Yossip de suggestie dat hij een wolf is. Anouk huppelt rond en beeldt zich in dat ze door een bos loopt. We zien haar omhoog kijken, waarmee ze de illusie wil wekken dat er hoge bomen staan op de denkbeeldige plaats waar het spel zich afspeelt.

De inhoudskant van de spelcommunicatie ontstaat vanuit en wordt begrepen door verbeelding. Vanuit een innerlijk beeld, en in ruimere zin associaties en ideeën, ontstaan impulsen om te gaan spelen. Doordat wat op het speelvak gebeurt tot je verbeelding spreekt, wordt het spel boeiend en duidelijk, zowel om te spelen als om naar te kijken.

Een wat uitgebreidere beschrijving waarin het proces van het doen alsof wordt aangegeven zou zijn: 'drama is het uitdrukken van verbeelding in doen alsof'.

Een definitie van drama

Drama is in het verleden, afhankelijk van de werking die men ervan verwacht, op verschillende manieren gedefinieerd. Soms zelfs bewust niet voorzien van een etiket omdat dit de vrije expressie ervan te veel zou inperken. Ook nu nog hanteren de verschillende stromingen binnen het vakgebied uiteenlopende omschrijvingen.

Een dramadefinitie moet worden opgevat als een zo kort mogelijke, bruikbare omschrijving van drama. Voor het werken met drama – in de situaties waar dit boek zich op richt – is het zinvol drama-activiteiten te definiëren vanuit het proces van het uitdrukken van innerlijke beelden in dramatische acties waardoor een niet-op-dat-moment-bestaande werkelijkheid wordt gesuggereerd. Hiermee onderscheidt drama zich van andere activiteiten en geeft het inzicht in het verloop van het doen alsof.

*Drama is het uitdrukken van verbeelding,
door middel van acties
die verwijzen naar een spelwerkelijkheid.*

Het dramaproces

In het eerste deel van dit boek, waarin het dramaproces centraal staat, wordt bovenstaande definitie van drama toegelicht in twee hoofdstukken over respectievelijk:

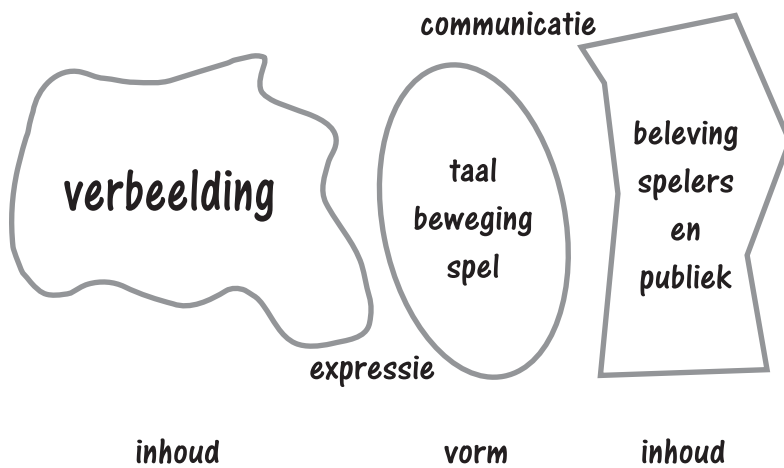
– Verbeelden

Wat is verbeelding? Hoe gaat verbeelden in zijn werk? Hoe kan ik verbeelding en fantasie leren hanteren bij mezelf en bij de deelnemers? Hoe kun je werken met verbeeldingsactiviteiten?

– Verbeelding uitdrukken

Het gaat hierbij om de wisselwerking tussen verbeelding, dramatische acties en spelwerkelijkheid. Welke communicatie vindt plaats door het uitdrukken van verbeelding? Hoe verloopt de wisselwerking voor wat betreft verbeelding en acties tussen spelers onderling en publiek? Wat is ‘spelwerkelijkheid’ en op welke manier wordt de inhoud van drama overgebracht? Aan welke voorwaarden moet het spelproces voldoen om goed te verlopen?

Schematisch kun je je het proces van het uitdrukken van verbeelding in dramatische acties voorstellen zoals weergegeven in figuur 1.1.

Figuur 1.1 Het uitdrukken van verbeelding in dramatische actie